

Hans Christian Davidsens tale på Afstemningsdagen den 10. februar

Taler

Hans Christian Davidsen
Forfatter og kulturredaktør på
Flensborg Avis

Dato

10. februar 2023

Sted

Ankers Restaurant i Gråsten

Omstændigheder

Talen er holdt på dagen for folkeafstemningen i Nordslesvig d. 10. februar 1920.

Den historiske afstemningsdag i 1920 førte til genforeningen af Sønderjylland med Danmark, og den markeres fortsat i dag.

1 Kære medlemmer af »Æ Synnejysk Forening«!

Afstemningen i Nordslesvig den 10. februar 1920 fik en særlig betydning for maleren Emil Nolde. Det, der for de dansksindede betegnes som

5 »Genforeningen« blev for Nolde og for hver fjerde nordslesviger »Slesvigs deling«.

Nolde oplevede, at hans barndomsland ved Tønder blev skåret midt over af den nye grænse, og han begræd det dybt. For Nolde var Slesvig, Nord- og Sydslesvig,

10 en enhed.

Emil Nolde har formentlig stemt tysk, men efter 1920 var han dansk statsborger. Hans hustru, Ada Nolde, var i øvrigt også pæredansk.

15 1920 kom til at få en afgørende betydning for Noldes liv og kunst.

I juni 1995 offentliggjorde den slesvig-holstenske historiker Monika Hecker en artikel i tidsskriftet »Nordfriesland« (nummer 110), der udgives af Nordfriisk Instituut i Bredsted i Sydslesvig. Under den neutrale, næsten underspillede

20 overskrift »Ein Leben an der Grenze« kunne Monika Hecker fastslå, at den ekspressionistiske maler Emil Nolde (1867-1956) havde været medlem af nazistpartiet.

Monika Hecker havde i årene forinden været tilknyttet Nolde-museet i Seebüll i

en funktion, der dengang på tysk hed Arbeitsbeschaffungsmaßnahme, en slags aktiveringstilbud. Hun havde ikke kunnet få adgang til arkiverne på Nolde-museet, der frem til 2013 var lukket for historikere, kunsthistorikere, journalister og andre, der ikke var ansat på museet. Alene museets ansatte,
30 fortrinsvis kunsthistorikere, havde adgang til arkivet.

Dermed havde museet »patent på fortolkningen af Nolde og succes med at fremstille den ekspressionistiske maler som et offer for nationalsocialismens forfølgelse«. Det er den tyske forfatter Kirsten Jüngling, der i et interview til
35 min bog Nolde – Maleren, der trådte ved siden af siger disse ord. Hun forsøgte selv som adskillige andre før hende at få adgang til arkiverne i Seebüll i forbindelse med researchen til sin Nolde-biografi *Die Farben sind meine Noten* (2013), men fik afslag.

40 Monika Hecker søgte i stedet for om adgang til det tyske forbundsarkiv i Koblenz, hvor hun fandt et medlemskartotek fra NSDAP-N, det nationalsocialistiske parti Nordslesvig fra 1935 til 1945. Og heri figurerede Emil Nolde med medlemsnummeret 1722, som han i 1934 havde fået ved sin indmeldelse i NSAN (Nationalsozialistische Arbeitsgemeinschaft
45 Nordschleswig), der var en nazistisk fællesorganisation for tysksindede i Sønderjylland. Her mange år senere ved vi, at Monica Hecker næppe heller ville have fundet afgørende dokumentation for netop NSDAP-medlemskabet i arkiverne i Seebüll. Som millioner af tyskere har Nolde også sørget for at tilintetgøre afgørende dokumentation på engagement i NSDAP og opbakning
50 til regimet i Det tredje Rige efter slutkapitulationen den 8. maj 1945. Alligevel er det dog af stor betydning, at arkiverne i Seebüll siden 2014, under museumsdirektør Dr. Christian Rings ledelse, har været åbne for forskere og journalister udefra.

55 Ved at sammenholde Seebüll-arkivet med andre relevante arkiver i især Tyskland, kan vi se, hvor der er »huller« i Seebüll-arkivet. Noget mangler og er formentlig bevidst blevet fjernet af Emil Nolde og hans danske hustru, Ada, og/eller stiftelsens ansatte, der fra museets etablering i 1957 har forvaltet Emil Noldes testamente. Det gælder for eksempel det omfattende udkast til en
60 flytning af de europæiske jøder, som Nolde kaldte for sin »Entjudungsplan«. I breve i andre dokumenter omtaler han netop udførligt en sådan plan, mens der i hans eget arkiv ikke findes et ord om den. Dette vender jeg tilbage til.

65 I sommeren 1935 blev de ofte rivaliserende nazistisk orienterede grupper inden for det tyske mindretal i Nordslesvig ensrettet og samlet i NSDAP-N (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Nordschleswig). Nolde gled ligesom de øvrige medlemmer i NSAN med over i NSDAP-N's medlemskartotek.

70

Det kan altså tilskrives Monika Heckers forskning, at vi endelig fik vished om, at Emil Nolde havde været medlem af nazistpartiet. I årtier forinden havde der cirkuleret rygter om, at kunstneren havde været medlem af partiet. Den første alvorlige mistanke dukkede op i offentligheden i 1963, da der på Jewish Museum i New York skulle vises en udstilling med værker af flere tyske ekspressionister, deriblandt Emil Nolde. Amerikanske emigrant-jøder, der i 1930erne var flygtet fra det nazistiske Tyskland, protesterede mod udstillingen, fordi den viste værker af den »uanstændige nazist« Nolde.

80 Flere større amerikanske aviser angreb den tyske kunsthistoriker Werner Haftmann for »bevidst at have fortidret Noldes nazi-fortid«. Werner Haftmann var med til at grundlægge documenta-udstillingerne i Kassel og var den person, der for første gang lancerede begrebet – og myten om – »de umalede billeder« som en betegnelse for de akvareller i små formater, som Nolde skulle have malet i hemmelighed, efter at han i 1941 fik berufsverbot (og ikke maleforbud). Det gjorde Haftmann i bogen *Ungemalte Bilder* (1963).

Werner Haftmann formåede at forsvare Nolde og tale Nolde ind i to vidt forskellige tidsperioder og kontekster. I midten af 1930erne blev Haftmann færdiguddannet kunsthistoriker og indmeldte sig i NSDAP. I Det tredje Rige var han en af de kunsthistorikere og partimedlemmer, der mente, at Noldes kunst kunne forenes med nationalsocialismen. Vi er blevet formidlet det indtryk, at det nationalsocialistiske regime entydigt skulle have taget afstand til og bandlyst den ekspressionistiske kunst. Billedet dog langt mere nuanceret, 95 hvilket kunsthistorikeren Aya Soyka overbevisende argumenterer for i kapitlet *Der lange Expressionismusstreit um Nolde*, der er publiceret i forskningsværket *Emil Nolde – Eine deutsche Legende* (2019).

Propagandaminister Joseph Goebbels i praksis støttede, hvad flere toneangivende inden for det tyske kulturliv argumenterede for: At Emil Noldes kunst kunne og burde anerkendes officielt af det nationalsocialistiske regime. Argumenterne var, at ekspressionismen var en særlig tysk kunstretning, der 100

derfor netop kunne forenes med ideologien i Det tredje Rige og anvendes i en
105 kulturel kamp, især vendt mod Frankrig, hvorfra impressionismen stammede.

Op gennem 1930erne var der en kamp mellem to fløje inden for regimet: En
pro-ekspressionisme-fløj og en contra-ekspressionisme-fløj. Pro-
ekspressionisterne blev tilført det første store nederlag med gennemførelsen af
110 vandreudstillingen *Entartete Kunst*, der havde til formål at håne den moderne
kunst. Nolde-fortalerne samt Nolde selv fik endnu en mavepuster, da
kunstneren den 23. august 1941 blev ekskluderet fra Reichskammer der
Bildende Künste, som nazisterne som alle andre officielle dele af samfundslivet
havde den fulde kontrol over.

115 For Werner Haftmanns efterkrigsfortælling om Emil Nolde – og ikke mindst
for Nolde selv – var det et held, at Nolde ikke blev en statsanerkendt kunstner i
Det tredje Rige. Var han blevet det, havde han været færdig i 1945, og hans
eftermæle ved et helt andet.

120 I og med, at Nolde ikke blev en af regimets statskunstnere, var det muligt for
dem, der forvaltede hans kunstneriske arv, at opbygge en fortælling, der gik ud
på, at Nolde var en kunstner, der var forfulgt af regimet.

125 På den måde vendte Werner Haftmann på en tallerken efter slutkapitulationen
den 8. maj 1945. Efter at Werner Haftmann under nazisternes herredømme
havde talt for, at Noldes malerier kunne forenes med den daværende officielle
kunstpolitik, fremstillede Haftmann i efterkrigstiden Nolde som en kunstner,
der havde været i opposition til regimet.

130 I researchen til sin *Die Farben sind meine Noten*, lykkedes det Kirsten Jüngling
at grave en korrespondance frem i Niedersächsisches Landesarchiv i Hannover.
Kunsthistorikeren Werner Haftmann svarede i et brev dateret den 29. maj
1963 som et svar på en forespørgsel fra Hannover-mæcenen Bernhard Sprengel,
135 at han – altså Haftmann – var blevet beskyldt for »bevidst at have fortiet
Noldes nazi-fortid«:

»Det er faktisk rigtigt, og jeg har intet argument imod det. Von Lepel (den
daværende leder af Nolde Stiftung Seebüll, hcd) bad mig inderligt om at slette
140 enhver forbindelse til denne (nazi-fortiden, hcd). Det endte med, at jeg gjorde
det, for noget sådant havde jo ikke noget med maleren at gøre«, skrev Werner

Haftmann.

145 Dette brev nåede ikke til offentlighedens kendskab før i 2013.

Op gennem 1970erne og 1980erne dukkede jævnligt debatter op, og disse debatter stillede spørgsmålet, om det nu også var hele fortællingen om Emil Noldes fortid i årene 1933 til 1945, der blev formidlet på Nolde-museet?

150

Jeg har i min research ikke kunnet finde eksempler på, at Nolde-museets ledelse eller bestyrelse (på tysk »Kuratorium«) aktivt har forholdt sig til de oplysninger, der løbende gennem årene er kommet frem om Emil Noldes sympatier for Adolf Hitler, medlemskab af NSDAP-N samt ikke mindst de antisemitiske synspunkter, som kunstneren i flere sammenhænge fremsatte.

155

Når Nolde-museets skiftende ledelserne har kommunikeret eksternt, har kommunikations-strategien været udelukkende at fokusere på kunstneren Nolde og ikke på den politiske side af Nolde.

160

I 1985 blev en planlagt Nolde-udstilling i Stavanger stoppet, da den norske kunsthistoriker Marit Werenskiold var kommet i besiddelse af breve, som Emil Nolde havde sendt til den norske museumsmand Henrik Grevenor (1896-1937). Marit Werenskiold havde i Henrik Grevenors arkiv fundet korrespondance, der afslørede, at Emil Nolde i 1933 havde sympati for det nye Hitler-regime og kulturpolitikken i Det tredje Rige. Brevet er dateret den 27. april 1933.

165

»I denne politisk urolige vinter er der sket så meget, som hele tiden har optaget én, fordi vi jo oplever den stærkt gennemførte og fantastiske rejsning af det tyske folk,« skrev Nolde fra sit atelier i Berlin. Tonen i brevet er euforisk.

170

Martit Werenskiold citerede fra brevet i en artikel i den norske avis Aftenposten. Debatten i Norge gav anledning til enkelte spekulative artikler i Danmark: *Var Nolde virkelig nazist?* (Hrymfaxe, nr 1. april 1985) og *Han heilede for at redde sine værker* (Politiken, 21. oktober 1985).

175

Katten var ude af sækken. Men i Seebüll gjorde man ikke noget for at imødegå den diskussion, der blussede op i Knut Hamsuns hjemland. Nolde-stiftelsen valgte en defensiv og afventende strategi.

180

I 2001 kunne undertegnede i en række artikler i Flensborg Avis påvise, at originaludgaven af Noldes første erindringsbind, *Jahre der Kämpfe* (1934) ikke
185 var identisk med de udgaver af *Jahre der Kämpfe*, der udkom i efterkrigstiden. Flere kritiske passager er – især om Noldes syn på jøderne – var forsvundet i genudgivelserne efter 1945, eksempelvis denne sætning »På grund af deres (jøderne, hcd) ulyksalige tilflytning til de ariske folkeslags områder og på grund af deres stærke deltagelse i disse områders magtudøvelse og kultur er der opstået
190 en for begge sider utålelig tilstand. Dette er ikke deres skyld; med deres stat midt i alle stater. Den romerske voldshandling, der engang forårsagede deres atomisering, skal ophæves«.

Noldes synspunkter i *Jahre der Kämpfe* flugter godt med den ovenfor omtalte
195 »Entjudungsplan«, som Nolde skal have udarbejdet i sommeren 1933. Planen er højstsandsynligt blevet tilintetgjort af Emil Nolde selv. Ud fra andre bevarede kilder, især breve som Emil Nolde skrev til andre personer, er dog lykkedes historikeren Bernhard Fulda i *Emil Nolde – Eine deutsche Legende* at rekonstruere indholdet i Noldes plan, hvori han skitserer en deportation af den
200 jødiske befolkning i Tyskland samt andre europæiske lande til konkrete områder på andre kontinenter.

Vi kan ikke med sikkerhed fastslå, hvem Nolde havde til hensigt at sende sin »Entjudungsplan« til. Historikeren Bernhard Fulda udelukker ikke, at det
205 oprindelig var ment fra Emil Noldes side, at Adolf Hitler skulle have haft denne planen tilsendt. Fulda betvivler dog samtidig, at en fremsendelse af planen potentielt kunne have været kontraproduktiv for Nolde og være blevet opfattet som opportunisme fra Noldes side. Planen er sandsynligvis aldrig blevet fremsendt.

210 Emil Nolde gjorde allerede flere år inden Første Verdenskrigs udbrud, hvad han kunne, for at bringe de jødiske kunstnere i miskredit i den tyske kunstverden. I 1911 skrev Nolde et brev til den velhavende mæcen og kunstsamler Gustav Schiefler fra Hamborg, hvori han kaldte »jødemalerne« for »lige lovlig driftige og veltalende«, de var, særligt i Berlin. »Men bevægelsen strækker sine lange,
215 snoede arme ud i hele landet ligesom svampen under det rødmalede gulv i vores lille hyggelige stue«.

Der var ikke plads til jøder i Det tredje Rige, mente Nolde.

Noldes »Entjudungsplan« har været et af de største chok for lederen af Nolde-museet, Dr. Christian Ring:

- 225 »Da dokumentationen blev fremlagt, kunne jeg simpelthen ikke fatte det. Emil Nolde havde så mange jødiske venner. Men hans dobbelthed finder man også hos Ada Nolde. En gang glædede hun sig over, at hun på en togrejse til Sylt undgik at skulle sidde i samme vogn som en gruppe jøder. En anden gang glædede hun sig til i Berlin at besøge en jødisk kvinde, som hun holdt meget af.
- 230 Det er oplysninger, jeg ikke kan få til at passe sammen«, sagde Dr. Christian Ring i et interview, som jeg i 2020 lavede med ham med henblik på bogen *Nolde – Maleren, der trådte ved siden af*.

- Vi er gennem årtier blevet formidlet den fortælling, at Emil Nolde entydigt skal
- 235 have været en forfulgt kunstner under nationalsocialisterne. På Nolde-museet i Seebüll var i flere årtier et særligt rum med de såkaldte »umalede billeder«. Fortællingen om de »umalede billeder« gik kort sagt ud på, at disse var akvareller i små formater, som Nolde skulle have malet i den periode, han fik maleforbud. Historien gik ud på, at Nolde fra 1941 frem til nazi-regimets
- 240 endeligt skulle have malet med vandfarve og ikke med olie, da olien ville kunne lugtes af de lokale politibetjente, som skulle overvåge, at Nolde overholdt sit maleforbud.

- Fortællingen blev født, da kunsthistorikeren Werner Haftmann i 1963 udsendte
- 245 bogen *Ungemalte Bilder*. I 1968 udsendte forfatteren Siegfried Lenz (1926-2014) den skønlitterære bog *Deutschstunde* (dansk: *Tysktime*). I romanen læser vi om politibetjenten Jens Ole Jepsen, der fra Berlin får besked på at opretholde et malerforbud over for kunstneren Max Ludwig Nansen i den fiktive landsby Rugbüll i Nordtyskland. Politimanden er mere end nidkær i sin kamp for at
- 250 afsløre den frie og kreative maler.

På Forfatterweb.dk kan man læse følgende:

- »Max Ludwig Nansen har mange ligheder med virkelighedens
- 255 ekspressionistiske maler Emil Nolde, der i 1941 fik et lignende malerforbud af nazisterne, fordi de opfattede hans malerier som degenererede. Lenz fortæller også selv i flere interviews, at Nansen er skabt i Noldes billede. Således rækker romanen ud over sin fiktive fortælling og siger noget om virkeligheden«.

Forfatterweb.dk er produceret af DBC Digital, der forsyner producere og formidler bibliografiske data og information til de danske biblioteker.

Fiktion er fiktion og skal naturligvis have en frihed i forhold til fakta. Men det er uomtvisteligt, at romanen Tysktime har spillet en væsentlig rolle, når det gælder vort efterkrigsbillede af Nolde som en forfulgt maler under nationalsocialismen. Tysklands tidligere forbundskansler Helmut Schmidt (1918-2015) skrev for eksempel i sin erindringsbog *Weggefährten, Erinnerungen und Reflexionen* (1996), at det var lykkedes Siegfried Lenz at »belyse Noldes skæbne på et højt kunstnerisk niveau« og give en indføring »i konflikten mellem en maler, der havde en voldsom lidenskab for sin kunst, og de hjernedøde nazi-censorer, som forbød ham at male«.

Siden 2019 har Nolde-museet dog ikke brugt betegnelsen »umalede billeder« som en betegnelse for de akvareller i små formater, som Nolde ifølge skrønen skulle have malet, efter at han fik »maleforbud«. Museet bruger i stedet for betegnelsen »akvareller i små formater«, men dog i enkelte konkrete tilfælde »de umalede billeder«, når betegnelsen bruges i den forstand, Emil Nolde selv brugte den – nemlig som en definition på de akvareller i små formater, han malede som studier eller forlæg for senere oliemalerier. Nolde brugte aldrig selv betegnelsen »de umalede billeder« i den forstand, eftertiden har brugt den.

Den misvisende betegnelse på »de umalede billeder« passede dog godt ind i den fortælling, mange i god tro – andre i mindre god tro – ønskede at formidle af Nolde som den forfulgte maler, der blev bandlyst af nazisterne.

Når »maleforbud« her sættes i citationstegn, er det, fordi Nolde ikke fik et decideret forbud mod at male i 1941, som man ellers har tolket det i mange år. Nolde fik alene med en skrivelse fra Reichskammer der Bildenden Künste fra den 23. august 1941 et forbud mod at virke professionelt som kunstmaler. Dette »Berufsverbot« kom efter en otte år lang kamp mellem en pro-Nolde-fløje og en contra-Nolde-fløj inden for den nazistiske top i Berlin, som contra-fløjen endte med at vinde. »Ekspressionistkampen« kaldes kampen inden for den tyske kunsthistoriske forskning, fordi den også omfattede andre tyske ekspressionister.

Men »maleforbud«? Nej.

300 Nolde kunnet i princippet male og tegnelige så tosset, han ville – i det omfang,
han kunne fremskaffe materialer. Det lykkedes også i et ikke ubetydeligt omfang
gennem sin ven, maleren Otto Andreas Schreiber, der var medlem af
nazistpartiet. I de perioder Schreiber ikke kunne fremskaffe lærred til
oliemalerier, måtte Nolde dog male akvareller på papir. Emil Nolde fortsatte
305 dog også med at sælge kunst på den anden side af august 1941. Emil Nolde var i
perioden fra 1933 til 1945 en af de kunstnere, der i Tyskland havde den højeste
indtjening. Hans indtjening peakede i 1937 og 1940, begge år med 80.000
rigsmark.

310 Det fremgår af de regnskaber, som Ada Nolde nøje udførte – som den grundige
økonomichef og var for sin mand – samt af de årsopgørelser, som kunstneren
modtog fra det tyske Finanzamt.

Emil Noldes indtjening faldt dramatisk fra 47.707 rigsmark i 1941 til 8465 i
315 1942, 6763 i 1943 og 13.000 i 1944. Men – til sammenligning tjente en tysk
embedsmand med en mellemhøj indkomst i 1942 mellem 3000 og 5000
rigsmark (Kilde: *Adam Tooze – The Wages of Destruction: The Making and
Breaking of the Economy*). Nolde har altså ikke lidt nød efter, at han i 1941 kom
i modvind hos regimet.

320 Det var således først fra 1941, at Emil Nolde røg i unåde hos regimets top i
Berlin, men dog stadig kunne fortsætte som kunstner – uden politibesøg i
Seebüll. Op igennem 1930erne vidste Nolde ikke, om han var købt eller solgt i
forholdet til regimet. Det ene øjeblik var han inde i varmen, det andet øjeblik på
325 vej ud i kulden.

Ada Nolde forudse, hvor det bar henad, da hun i september 1933 skrev til
vennen og kunstsamlere Gustav Schiefler: »Det er nogle ejendommelige tider,
man lever i. Snart tror man, at denne kunst (*Nolde og ekspressionismen, hcd*) får
330 lov til at understøtte bevægelsen, snart at den er fordømt«.

Noldes store drøm var at blive en statsanerkendt kunstner, hvis kunst blev
fremhævet og befordret af regimet. Den vej kunne det være gået, hvis pro-
ekspressionist-fløjen havde vundet den interne kamp i partiet. Nolde kan prise
335 sig lykkelig over, at det ikke kom til at gå denne vej. I så fald havde han efter al
sandsynlighed været færdig som kunstner i 1945, og hans eftermæle ville have set

værre ud.

340 Den 20. august 1948 modtog Emil Nolde en »Entlastungszeugnis« fra
afnazificerings-myndighederne i Kiel (Entnazifizierungs-Hauptausschuss für die
Stadt Kiel), som på lidt spøgefuldt og ironisk bliver kaldt for en »Persilschein«
med en henvisning til vaskepulveret Persil. Nolde placeret i gruppe fem, som
dækkede over de absolut uskyldige. Et medlemskab af nazistpartiet samt
345 antisemitiske ytringer af den karakter, Nolde fremsatte, havde ellers udløst en
placering i gruppe tre. Gruppe fire dækkede over »mindre belastede« og
»medløbere« og var en gruppe, mange af os helt almindelige mennesker kunne
være havnet i, hvis vi for at beholde vort arbejde eller beskytte vor familie
nødtvunget havde indvilget i at melde os ind i partiet eller en nazistisk
350 organisation.

En del af en korrespondance mellem formanden for afnazificerings-
myndighederne i Kiel, Werner Perrey, og Noldes sekretær, Joachim von Lepel
(der i 1957 blev den første leder af Nolde Stiftung i Seebüll) befinder sig i dag i
355 arkivet i Seebüll, og af denne kan vi se, at Perrey har været modtagelig for von
Lepels argument: »Herr Nolde har aldrig interesseret sig for politik og heller
aldrig deltaget i en forsamling. Indmeldelsen i partiet skete alene, fordi han ville
beskytte sine værker«.

360 Hvidvaskningen var begyndt, og den efterfølgende fortsættelse og senere
gradvise afdækning af den misvisende fortælling er en historie for sig – og
indgående skildret i min bog *Nolde – maleren, der trådte ved siden af*.

Kilde

365 Manuskript modtaget fra taler og udgivet af Danske Taler med tilladelse fra taler og producent

Kildetype

Digitalt manuskript

Tags

370 Festtale, Jubilæumstale, Mindetale

URI

<https://www.dansketaler.dk/tale/hans-christian-davidsens-tale-pa-afstemningsdagen-den-10-februar>

375